

SLUITINGSZITTINGSREDE 2021

“MEESTERS IN VRIJHEID” Mr I. van Straalen

Mevrouw de Voorzitter, geachte aanwezigen, beste confrères en collega’s,

INLEIDING

1. Mijn patroon in de jaren 1998-2001, mr Max Moszkowicz sr., overleefde de Holocaust. Zijn familie vluchtte in 1933 van Duitsland naar Nederland uit angst voor het opkomend nationaalsocialisme. Uiteindelijk tevergeefs. Hij kwam als enige overlevende terug uit de vernietigingskampen. Hij overleefde Auschwitz, de ontmanteling van dat kamp door de Duitsers in 1945 en de dodenmars naar Mauthausen, het verblijf in Mauthausen en twee Aussenlagers van dat kamp.

Op 6 mei 1945 werd hij bevrijd uit Ebensee. Hij vestigde zich in Maastricht en groeide in vrijheid uit tot één van grootste strafrechtadvocaten van Nederland. Het op zijn arm getatoeëerde identificatienummer uit Auschwitz (65016) was vaak zichtbaar, als hij de mouwen opstroopte om zich in te zetten voor de vrijheid van een gedetineerde cliënt.

2. Uw voorganger, mr Van Oostveen, vroeg mij vorig jaar te spreken over het thema ‘Meesters in vrijheid’, naar aanleiding van het feit dat het toen 75 jaar geleden was dat Nederland en het toenmalig Nederlands-Indië werden bevrijd. Ik moest toen direct aan mijn patroon denken, van wie ik vele kneepjes van ons prachtige beroep heb geleerd. Hij is zowel slachtoffer van het geweld en de onderdrukking waarvan bevrijding noodzakelijk was, als een sprekend voorbeeld van een meester die excelleerde in de vrijheid waarin hij terugkeerde.
3. Ik ben vereerd met de uitnodiging om mijn Orde toe te spreken en ik dank mr Van Oostveen en U, Voorzitter, daarvoor hartelijk. De aanleiding voor het thema was vorig jaar natuurlijk evident, maar ook blijvend relevant. Het is belangrijk om het gevaar dat met onvrijheid gepaard gaat onder de aandacht te blijven houden. Daar bestaat helaas nog steeds concrete aanleiding voor.
4. Vrijheid gedijt alleen wanneer zij met mate en verantwoordelijkheid wordt genoten. Dat is het innerlijk tegenstrijdige, bijna misleidende aan vrijheid: vrijheid voor allen vereist beperkingen die voor iedereen gelden. Op het niveau van de rechtstaat vergt dat wet- en regelgeving, op sociaal niveau gelden omgangs- en

fatsoensnormen (in sommige kringen zelfs etiketten of mores) en binnen onze Orde hebben wij Gedragsregels.

5. Te constateren valt dat de term vrijheid nogal eens ten onrechte wordt gebezigd en zelfs misbruikt. Veel politieke partijen of bewegingen hebben daar een handje van. Ik heb de niet te onderdrukken behoefte om hier de PVV te noemen.

Een actueel voorbeeld vormen de diverse demonstraties tegen coronamaatregelen waarbij demonstranten claimden 'hun vrijheid' terug te eisen. Daarbij had men het oog op een nogal egocentrische vorm van vrijheid, in het licht van de consequenties die het opheffen van die maatregelen toen zou hebben voor onder meer de zorg, kwetsbare mensen in de samenleving en wellicht de hele economie. Het geweld dat af en toe rondom die demonstraties voorkwam overtuigde ook niet bepaald van het rechtvaardige van de claim.

6. De Jonge Balie bij de Hoge Raad der Nederlanden gaf vorig jaar wel het goede voorbeeld. U zag de noodzaak in van eerst uitstel en later zelfs afstel van de Sluitingszittingdagen. Zelfs een rede over vrije meesters moest wijken voor de veiligheid van velen. In symbolische zin gaf u met die beslissing een uitstekende invulling aan het begrip vrijheid.
7. Men heeft zich dus te beperken. Daartoe zag ik mijzelf ook verplicht. Mijn rede mag nog niet de lengte van mijn gemiddelde pleidooi beslaan. Dat maakte het bepaald een uitdaging om recht te doen aan de species 'meesters' gedurende een periode van vrijheid van 75 jaar (en 9 maanden).

Ik heb de keuze gemaakt om enkele personen en gebeurtenissen te belichten die voor mij relevantie hebben binnen het kader van dit thema. Dat betekent onvermijdelijk dat ik mensen en gebeurtenissen onrecht aandoe door ze niet te noemen, terwijl zij dat zouden verdienen. De keuzes die ik heb gemaakt zijn geheel de mijne. Ik spreek op eigen titel. Daarvoor aanvaard ik overigens slechts zeer beperkte aansprakelijkheid: ik verwijs naar de beperking van de aansprakelijkheid zoals vermeld in de Algemene Voorwaarden op de website van mijn kantoor.¹ U wordt geacht daarvan kennis te hebben genomen.

8. Het concept beperking deed mij weer eens denken aan een bekend, toepasselijk en regelmatig aangehaald citaat van Johann Wolfgang von Goethe:²
"In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister, und das Gesetz nur kann uns Freiheit geben."

Goethe verwees met deze slotregels uit het sonnet "Natur und Kunst" naar het opleidingstraject van de meester met zijn gezellen in een gilde. Wie kiest voor specialisatie en zijn specialisme met passie en ijver beoefent, kan een meesterlijk niveau bereiken. De wet, de regels waarbinnen de specialist zijn werk moet

¹ www.summitadvocaten.nl;

² Hij werd overigens in 1771 beëdigd als advocaat te Frankfurt;

uitvoeren, biedt daarbij een gelijk speelveld waarbinnen men in vrijheid kan excelleren.

Dat is een vertaling van de opvatting dat vrijheid wordt gecreëerd door middels regelgeving een beperkend kader te scheppen waarbinnen iedereen op wie die regels van toepassing zijn, in vrijheid zijn doelen kan nastreven. Dat is wat mij betreft de juiste rechtsopvatting. Vrijheid voor velen vergt beperking van een eenieder (waarbij de stimulans van regelgeving door een in vrijheid gekozen overheid welkom is). In een optimale uitvoering daarvan herkent men de democratische rechtstaat.

9. Ik sluit mijn inleiding af met een observatie: wij, meesters in de rechten, bevinden ons in de frontlinie als het gaat om het beschermen van de vrijheid. Wij zijn direct betrokken bij de uitvoering, handhaving en interpretatie van de wetten en regels die vrijheid mogelijk maken – of daaraan in de weg staan. In deze rol van advocaten vond bijvoorbeeld Shakespeare inspiratie om zijn revolutionaire karakter Dick the Butcher in Henry VI te laten zeggen:³ *“Let’s kill all the lawyers.”* In de periode waarop dat toneelstuk is gebaseerd zag men advocaten als instrumenten van slavernij en onderdrukking en nog niet als de verdedigers van de vrijheid die wij vandaag de dag zijn...

VRIJHEID

10. Spreken over ‘meesters in vrijheid’ vergt uiteraard een bespreking van het begrip vrijheid. Daarover wordt al eeuwenlang gedebatteerd door de grootste filosofen. Het zou een eer zijn deel te nemen aan dat discours, Voorzitter, maar voor die eer bedank ik toch maar. Ik blijf in lijn met de opvatting van Goethe binnen mijn eigen specialisme en blijf dus weg van een theoretische discussie over wat vrijheid precies is, of zij bestaat en hoe zij te duiden is. Vrijheid heeft vele facetten en heeft voor iedereen een andere precieze betekenis.
11. Ik ga u dus niet vermoeien – en mogelijk vervelen – met een wetenschappelijke verhandeling over de inzichten die grote geesten als Spinoza (hoe zeer wij hem ook Haags mogen noemen⁴), Rousseau, Kant, Hegel, Hobbes en Berlin ter zake hebben gedeeld. Ik beperk mij tot een kort overzicht van enkele wijzen waarop onderscheid wordt gemaakt tussen diverse dimensies van vrijheid.
12. Er wordt bijvoorbeeld onderscheiden tussen formele (of positieve) vrijheid en materiële (of negatieve) vrijheid. Het onderscheid formeel-materieel sprak mij als strafrechtman natuurlijk direct aan.

³ Shakespeare, Henry VI, Act IV, scene 2, geïnspireerd op de Peasant’s Revolt uit 1381 en de Jack Cade Revolt uit 1450;

⁴ Hij leefde van 1669 tot zijn dood in 1677 in Den Haag, aan de Paviljoensgracht 72-74, dat nu in het bezit is van het Spinozahuis;

13. Onder formele vrijheid wordt verstaan de vrijheid om de eigen capaciteiten in te zetten en de eigen wil te effectueren, waaronder ook het begrip vrije wil wordt geschaard (voor zover er zoiets als vrije wil bestaat: in het fysicalisme, dat de dominante stroming in de filosofie is waartoe ook Spinoza is te rekenen, is vrije wil een illusie en wordt gedrag ten minste tot op grote hoogte bepaald door een neurobiologische keten van oorzaak en gevolg in de hersenen).

Materiële vrijheid is vrijheid van invloeden van anderen, het gevrijwaard zijn van beperkingen, de vrijheid om de eigen capaciteiten en de vrije wil te effectueren. Hieronder schaaft men niet alleen vrijheid van overheersing en onderdrukking door derden, maar ook vrijheid van ziekte, wanen, verslavingen of (ook rechtmatige) gevangenschap.

14. Er is ook een politieke duiding van het begrip vrijheid. Daarin onderscheidt men tussen een rechtstatelijke opvatting, een democratische en een sociaalstatelijke.

De rechtstatelijke opvatting omschrijft vrijheid als vrijheid van overheidsdwang, waarbij de macht van de overheid wordt beperkt middels het recht. De nadruk in deze benadering ligt op het belang van vrijheidsrechten onder de grondrechten.

In de democratische opvatting wordt vrijheid geduid als de vrijheid om zelfbepalend te zijn. Dat moet worden bereikt door democratische principes die het mogelijk maken om te kiezen en gekozen te worden, om door middel van zelfbestuur te bepalen aan welke wetten men wil gehoorzamen. De nadruk in deze benadering ligt op de participatierechten zoals het actief en passief kiesrecht en het petitierecht.

In de sociaalstatelijke opvatting is er pas werkelijk sprake van vrijheid, wanneer de overheid ook de materiële voorwaarden garandeert die nodig zijn om de burger in staat stellen het eigen leven in te richten. In deze opvatting prevaleren de sociale grondrechten.

15. Vrijheid duidt in alle voornoemde opvattingen op het creëren van een maatschappelijke toestand waarin iedereen in staat is om binnen het kader van rechtvaardige regels het leven autonoom in te richten.

ONVRIJHEID

16. Een democratisch beperkte vrijheid is verre te verkiezen boven de onvrijheid die aanleiding is voor het thema voor deze rede. Dat thema verwijst naar WWII en vergt dus ten minste het benoemen van enkele consequenties die - in het bijzonder voor meesters - gepaard zijn gegaan met de door overheersing ontnomen materiële vrijheid. Het is leerzaam om daarvan kennis te hebben. Cicero zei: *"In tijden van oorlog zwijgt de wet"*. Spreken over vrijheid in een vrije omgeving is eenvoudig. Opstaan voor vrijheid in een omgeving van onderdrukking is dat niet.

17. Al in 1933 bepaalde het naziregime in Duitsland dat de toelating tot de balie van niet-arische advocaten kon worden ingetrokken. Van communistische advocaten werd deze met onmiddellijke ingang ingetrokken.⁵
De advocatuur in Nederland was in de oorlog geordend in 19 Raden van Toezicht en Discipline waarbij alle advocaten waren ingeschreven, zo leert een boeiende en gedegen studie van Joggli Meihuizen. Daarnaast bestond de Nederlandsche Advocaten Vereeniging (de NAV), waarvan het lidmaatschap niet verplicht was en waarbij ongeveer de helft van de advocaten in Nederland was aangesloten.
18. Op 28 november 1940 zond de Duitse machthebber een circulaire aan de Raden van Toezicht en Discipline waarvan de slotzin luidde:⁶ *“Een regeling in zake advocaten en procureurs van joodschen bloede zal Uwen Raad nader bereiken.”* Die regeling vloeide voort uit een *Anordnung* betreffende de *“Ausscheidung der Juden aus den öffentlichen Dienst”*⁷. Op 5 februari 1941 werd door de secretaris-generaal van het Departement van Justitie verordonneerd dat ‘personen die als Jood moesten worden beschouwd’ met ingang van 1 mei 1941 niet langer als advocaat of procureur konden optreden, met dien verstande dat zij nadien nog ‘de vrijheid behielden’ uitsluitend voor Joden werkzaam te zijn.⁸
19. Er werden pogingen ondernomen, vele geslaagd, om de regelgeving te omzeilen of ontduiken. Velen hebben – met gevaar voor eigen leven - hun formele vrijheid benut om de beperking van de materiële vrijheid op allerlei manieren tegen te gaan. Vanuit de advocatuur klonk wel kritiek op het beroepsverbod, ook openlijk, maar alleen op individuele titel. Noch vanuit de Raden van Toezicht en Discipline, noch vanuit de NAV werd formeel geprotesteerd tegen de maatregelen. Oproepen daartoe van leden werden afgewezen, grotendeels op basis van het argument dat dit geen effect zou sorteren. Geïnteresseerden verwijs ik graag naar ‘Smalle Marges’, dat zeer gedetailleerd verslag doet van de gang van zaken.⁹
20. De toenmalige President van de Hoge Raad, mr. Lodewijk Ernst Visser, werd op grond van dezelfde *Anordnung* op 23 november 1940 ontheven uit zijn functie. Op 1 maart 1941 werd hij ontslagen. Ook de Hoge Raad protesteerde destijds niet officieel tegen de verwijdering van zijn President. Een jaar later werd een pro-Duitse buitenstaander tot president van de Hoge Raad benoemd. De raadsheren tekenden de ariërverklaring, ondanks een klemmend beroep op hen om een voorbeeld te stellen door dat niet te doen. Op 12 januari 1942 werd het zgn. Toetsingsarrest gewezen, waarin de Hoge Raad oordeelde dat de Nederlandse

⁵ J. Meihuizen, ‘Smalle marges’ – de Nederlandse advocatuur in de Tweede Wereldoorlog, Boom, Amsterdam, 2010, p. 19, 20;

⁶ A.w. p. 168;

⁷ *Anordnung* Z. 5077 Ve/40 van 4.11.1940, MvJ, kabinetsarchief geheim, 1940/001 (bron: a.w. noot 52, t.a.p.);

⁸ Circulaire departement van Justitie, Kabinet, No. 400 V, 05.02.1941, MvJ, kabinetsarchief geheim, 1941-1957, 293 (bron: a.w. pp. 172, 173);

⁹ A.w. p. 178 e.v.;

rechter niet de bevoegdheid zou hebben de Duitse nazi-regelgeving te toetsen aan het internationale (volkeren)recht.

21. Over dat Toetsingsarrest hield het Haagse juridisch dispuutsgenootschap “Door Tijd en Vlijt” tijdens het jaarlijks diner in 1943 een limerickwedstrijd, die werd gewonnen door mr. C.R.C. Wijckerheld Bisdom, advocaat bij De Brauw, met het rijmpje:

*“De Hoge Raad zegt, want dat moet ze
Het bezettingsrecht kun je niet toetsen
Maar het Hof Tijd en Vlijt
Voorziet weldra de tijd
Dat we er onze billen mee poetsen.”¹⁰*

Een ondergeschikte maar spitsvondige uiting van meesterlijk verzet. De bijzondere tijd waarin zij ontstond en het verlopen van de verjaringstermijn verschonen mij naar ik hoop voor het aanhalen van deze oneerbiedige rijm.

22. Diverse Presidenten van de Hoge Raad hebben namens het hoogste rechtscollege rekenschap gegeven over deze geschiedenis en over de vele jaren die het kostte om daartoe te komen. In 1988 mr Ras, in 2004 mr Haak en op 17 november 2011 mr Corstens, ter gelegenheid van de presentatie van het boek “De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog”.

Mr. Corstens gaf daarbij een gewetensvraag weer die in breder opzicht geldend is. Hij zei: ‘Wie zijn wij, als wij ons niet scherp afzetten tegen de HR in oorlogstijd? Maar wie zijn wij, om ons scherp af te zetten tegen de HR in oorlogstijd?’ Hij wees er terecht op, dat het in de oorlog maar weinigen gegeven was inzicht te paren aan echte moed. De vrees voor ernstige represailles, die werd gevoed door regelmatige dreiging daarmee én uitvoering daarvan door de bezetter, was reëel. Uit de studie, tijdens de presentatie waarvan mr. Corstens sprak, blijkt overigens ook van woorden en daden van protest door de Hoge Raad in oorlogstijd.

23. Het hoofd van het bureau van de NAV gaf na de oorlog aan ‘dat het vanaf het begin van de bezetting duidelijk was dat de balie voor een betoog, hetzij in rechte, hetzij bij wege van protest, dat een bepaalde maatregel van de bezetter onwettig was, van de rechterlijke macht geen steun kon verwachten’.¹¹
24. Het is een taak van de advocaat om de rechter, met kracht van argumenten, te bewegen in te grijpen in een onrechtvaardige zaak. Ik kan hier natuurlijk met klem betogen dat dit ook toen had moeten gebeuren. Het springende punt is echter: ik heb en deel die overtuiging vanuit een situatie van historisch welhaast ongeëvenaarde materiële vrijheid en heb nooit een oorlogssituatie, bezetting of onderdrukking meegemaakt. De dreiging van mogelijk fatale represailles heb ik nooit gekend. Ik hoop dat u en ik nooit moeten ontdekken of de moed die nodig is

¹⁰ A.w. p. 92;

¹¹ J. Meihuizen, a.w. p. 349;

om ook dan te handelen, ons gegeven is. Hopelijk wel, want Goethe is nogmaals te citeren; hij zei: *“Wo Recht zu Unrecht wird, wird Widerstand zu Pflicht.”*¹² Mensen die deze plicht opnemen verdienen steun en bewondering. Ik kom daarop terug.

HUGO POS¹³

25. Eerst stel ik u voor aan mr Hugo Pos¹⁴, wiens naam ik bij het inlezen voor dit thema een aantal malen tegenkwam. Zijn leven was verweven met diverse dimensies van vrijheid. Hij maakte de overgang van vrijheid naar onvrijheid mee, heeft gevochten voor vrijheid en heeft gedurende het proces van bevrijding als aanklager in Nederlandse en internationale dienst gewerkt.
26. Hij werd geboren als zoon van een joodse praktizijn, wat in Suriname tot de Landsverordening van 1948 de gangbare benaming was voor een advocaat. Hij studeerde rechten in Leiden en in Parijs en studeerde af op 31 januari 1940. Op 9 mei 1940 nam hij nog deel aan een sollicitatieronde bij Shell.
27. Een dag later bereikte de Tweede Wereldoorlog Nederland en nam zijn leven een avontuurlijke wending. Vanwege zijn achtergrond vatte hij na de capitulatie het plan op om naar Engeland over te steken. Een eerste poging vanuit Scheveningen mislukte door brandstoftekort, waarna de boot afdreef naar Nieuwpoort (België), bij de Franse grens. Hij liep mee met een stroom Belgische vluchtelingen die de Franse grens overstak en bereikte Duinkerken. Daar was hij ooggetuige van de evacuatie van de Britten en strandde zijn tocht door de bezetting door de Duitsers.
28. Na terugkeer in Nederland ondernam hij een nieuwe vluchtpoging via Delfzijl, die hij onder meer besprak met zijn Antilliaans-joodse vriend George Maduro¹⁵, naar wie ons Madurodam is vernoemd. Maduro onderscheidde zich tijdens de meidagen van 1940 in de slag om Den Haag door villa Leeuwenbergh in Leidschendam op de Duitsers te heroveren en daarbij Duitse parachutisten krijgsgevangen te nemen. Maduro ging niet mee. Hij belandde in Dachau en heeft de oorlog niet overleefd. Hij is postuum onderscheiden.
29. Mr. Pos monsterde aan op een kustvaarder, voer naar Finland en reisde verder via Leningrad en Moskou naar Wladiwostok, waar hij de boot naar Japan nam (dat nog niet in de oorlog was betrokken). Via San Francisco reisde hij verder naar Stratford in Canada, waar een opleidingskamp van het Nederlands Legioen was gevestigd. Na de opleiding werd hij in Engeland ingedeeld bij de Prinses Irene Brigade.
30. Na de inval van Japan in Pearl Harbor en Oost-Indië werd hij als kanonnier aangesteld op het koopvaardijship de Flora. Dat schip werd voor de kust van

¹² Dit citaat wordt tevens toegeschreven aan onder meer Berthold Brecht, Lenin en Paus Leo XIII;

¹³ Hugo Pos, Jos de Roo, “Oost en West en Nederland”, episodes uit het leven van Hugo Pos, Haarlem 1986;

¹⁴ Paramaribo 28 november 2013 – Amsterdam 11 november 2000;

¹⁵ A.w. pp. 44, 45;

Venezuela gekelderd door een Duitse U-boot. Pos overleefde, reisde via Curaçao naar Suriname en ontving daar de officiersopleiding.

31. Een saillant detail in zijn memoires: in die periode ontsnapten in Suriname 4 'geïnterneerden' uit kamp Jodensavanne, waar Indische NSB'ers en enkele Indonesische nationalistenvaten. Zij werden al snel aangehouden en opgebracht naar Fort Zeelandia. Twee van hen werden op last van de Nederlandse kolonel Meyer gefusilleerd, onder het mom dat zij op de vlucht waren neergeschoten.¹⁶ Veel later zou daar een vergelijkbare geschiedenis plaatsvinden.
32. Vanuit Suriname reisde Pos naar Australië, waar hij werd aangesteld bij NICA, de Netherlands Indies Civil Authority, een semi-militaire organisatie die na de oorlog het gezag in Nederlands Indië moest herstellen. Vanaf november 1944 trad hij in diverse bevrijde gebiedsdelen op als substituut-auditeur-militair bij de Temporaire Krijgsraden. In die hoedanigheid rezen bij hem de eerste twijfels over zijn rol: hoe was om te gaan met bewoners uit bevrijde gebieden die in opstand kwamen tegen het terugkerend Nederlands gezag? Een klankbord ontbrak: er was geen zaakoverleg of strafmaatvergadering. Contact met collega's van NICA in andere gebieden of in Australië verliep indirect en zeer moeizaam.
33. De 'bevrijding' in de Oost betekende daar de terugkeer van het Nederlands gezag. Het was geen feest zoals in Europa. Twee dagen na de capitulatie van Japan op 15 augustus 1945 werd de Republiek Indonesia uitgeroepen en ontstond een complexe situatie. Nederlands of geallieerd gezag was nog niet gevestigd in grote delen van toenmalig Nederlands Indië en de geallieerden verzochten zelfs de nog niet overal vertrokken Japanse troepen om de orde te bewaken. Veel Indische Nederlanders zaten in nog niet bevrijde kampen en zij die wel vrij waren liepen – evenals mensen die van 'collaboratie' met het Nederlands gezag werden verdacht – groot gevaar van de zijde van Indonesische nationalistenvaten in deze gewelddadige periode die bekend staat als de Bersiap.
34. In die omstandigheden kwam mr Pos in het najaar van 1945 op Java aan met het eerste Nederlandse schip dat na de oorlog in Bataviastad/Jakarta arriveerde, de MS van Heutsz. Daar is Pos, zo schrijft hij, veranderd.¹⁷ Hij betwijfelde steeds meer of het gelijk wel uitsluitend aan de kant van de Nederlanders was. Hij onderkende dat de nationalistenvaten streden voor vrijheid en het recht van zelfbeschikking. Het besef drong door dat hij betrokken raakte bij een koloniale vrijheidsstrijd, aan de zijde van de koloniale overheersers.

Op een zeker moment kwam hij in het kampement waar hij was gestationeerd in aanraking met een gevangene, een journalist, met brandwonden. Die waren zichtbaar, omdat hij door de open wonden geen shirt kon dragen. Hij was door een voorganger van Pos ondervraagd met een gloeiende klewang. Toen het bericht

¹⁶ A.w. pp. 67, 68;

¹⁷ A.w. p. 110;

kwam dat een delegatie van Britse journalisten het kamp zou komen bezoeken kaartte Pos de man aan bij zijn commandant, met het oog op negatieve publiciteit. De commandant suggereerde dat de gevangene 'het beste geraakt kon worden' bij de volgende aanval op het kamp.¹⁸ Pos heeft de suggestie naast zich neergelegd, maar voorzag mede door dit voorval waar het op uit zou draaien in die strijd.

35. Hij deed een verzoek om te worden gedemobiliseerd, maar dat werd vanwege de voortgaande strijd afgewezen. Precies in die periode werd Pos overgeplaatst naar Timor, dat toen gold als een rustig buitengewest. Een reden voor de overplaatsing noemt hij niet, hij spreekt van een geluk. In Timor raakte hij betrokken bij een Amerikaans onderzoek ten behoeve van de vervolging van Japanse oorlogsmisdadigers voor het Internationale Hof in Tokio (de Japanse tegenhanger van het Internationaal Militair Tribunaal in Neurenberg). Zo raakte hij betrokken bij de vervolging van 'minor war crimes' en werd Tokio zijn volgende standplaats. Hij had de koloniale strijd ontlopen.
36. Op 1 januari 1948 keerde Pos terug in Nederland. Hij zou daarna in Suriname tien jaar werken als rechter en een aantal jaar als Procureur-Generaal, waarna hij rechter werd in Amsterdam en onder meer te maken kreeg met de provobeweging.
37. Mr Pos was betrokken bij grote gebeurtenissen die in direct verband staan met het begrip vrijheid. Wat mij trof in zijn verhaal is dat hij in meerdere delen van het Koninkrijk heeft gewerkt, niet aarzelde om te vechten voor de bevrijding van Nederland en Nederlands-Indië en zich in een roerige, complexe tijd existentiële vragen heeft gesteld over zijn betrokkenheid bij een koloniaal bewind. In een latere fase van zijn leven legde hij nogmaals rekenschap af, terugblikkend op een ander aspect van zijn handelen als auditeur-militair in Nederlands Indië:¹⁹
- "Ik beken het met enige aarzeling, bijna met schaamte: er zijn ook doodstraffen geëist. Ik vind dat nog altijd mijn afschuwelijkste herinnering aan die periode, omdat ik in de loop der jaren een heel andere overtuiging ben gaan krijgen. (...) Ik vind het bedroevend na veertig jaar eraan te moeten denken dat ik zonder blikken of blozen in staat was de doodstraf te eisen. (...) (H)et feit alleen al dat ik een schakel ben geweest in zo iets ernstigs, zonder aarzeling, zelfs met de complete overtuiging dat daarmee het recht was gediend, vind ik een van de moeilijkste dingen in mijn leven om te verwerken. (...) Op de vreemdste momenten blijf je je afvragen: Was het goed wat ik gedaan heb? Waarom heb ik het gedaan? Had ik het niet anders kunnen doen? (...) Ik ga te rade bij mezelf. Ik weet dat ik gehandeld heb zoals ik dacht dat ik kon handelen. Ik weet achteraf, na vele jaren, dat ik het jammer vind dat ik zo gehandeld heb."*

Zijn reflectie op zijn eigen handelen, zowel ten tijde van een periode van chaos en hectiek als achteraf terugblikkend, maakt mr Pos een voorbeeldig meester in vrijheid. Hij streed voor vrijheid tegen onderdrukking, overwoog zijn positie toen hij

¹⁸ A.w. p. 111, 112;

¹⁹ A.w. pp. 100-102;

meende deel van de onderdrukking te zijn of kunnen worden, was zich daarvan bewust en legde ook na zijn carrière rekenschap af van door hem gemaakte keuzes. Daarnaast was hij in drie continenten betrokken bij de vervolging en berechting (en dus de vrijheid) van personen van zeer diverse achtergronden: nationalistes, oorlogsmisdadigers, collaborateurs en gewone verdachten.

38. Het begrip vrijheid is reeds daarmee in verschillende dimensies nauw verweven met de carrière van mr Pos. En dan is er nog een reden om hem in mijn rede te betrekken. Hij was in zijn latere carrière verbonden aan de Rechtsschool in Suriname, die de opleiding van advocaten verzorgde. Zo was hij onder meer betrokken bij de opleiding van de advocaten Eddy Hoost en Harold Riedewald.
39. Hoost en Riedewald werden, met hun confrères Kenneth Goncalves en John Baboeram (en 11 anderen) op 8 december 1982 vermoord omwille van hun werk, hun bevlogen en professionele inzet voor hun cliënten.

Mr. Baboeram verdedigde (samen met mr. Hoost en mr. Riedewald) Surendre Rambocus, die in maart 1982 een mislukte coup pleegde tegen het Militair Gezag onder leiding van Desi Bouterse. Het proces tegen Rambocus, zelf ook slachtoffer bij de Decembermoorden, zou in december 1982 aanvangen. Hem werd 'poging tot het omverwerpen van het wettig gezag' verweten. Juist de onwettigheid van het – zelf door een staatsgreep gevestigde – militair gezag was een belangrijke verdedigingslijn. Dat was het gezag niet welgevallig. Het werd deze advocaten fataal, evenals de deken van hun Orde, mr Goncalves, die het Militair Gezag meerdere malen middels open brieven in kranten opriep de beginselen van de democratische rechtstaat te respecteren en die zelf ook één van de verdachten van de coup bijstond. Dit is een afschuwelijke verwezenlijking van de risico's die opstaan voor vrijheid in een omgeving van onderdrukking met zich meebrengt.

40. Ook deze slachtoffers werden opgebracht naar Fort Zeelandia. Na een ondervraging in het kantoor van Bouterse werden zij gefusilleerd. Het excuus luidde dat zij op de vlucht zouden zijn neergeschoten. Het leverde een kille herhaling op van een geschiedenis die zich daar 40 jaar eerder onder Nederlands gezag ook afspeelde.
41. Ik liep in 1996 student-stage bij het toenmalige Wladimiroff en Spong. Gerard Spong verloor bij de Decembermoorden bevriende collega's. In 1980 reisde hij zelf naar Suriname waar ook hij enkele tegenstanders van het regime verdedigde. Ook hij werd gearresteerd en opgebracht naar Fort Zeelandia en ook hij werd verhoord door Roy Horb en Bouterse. Twee jaar later, op dezelfde locatie en met dezelfde ondervragers, eindigden zulke ondervragingen in de Decembermoorden. Spong keerde gelukkig terug naar Nederland. Ook hij behoort tot de grootste strafrechtadvocaten die dit land ooit kende en ook van hem heb ik veel geleerd over ons mooie beroep.
42. Overigens was ik als advocaat betrokken bij de verdediging van één van de verdachten van de Decembermoorden. Die verdachte is vrijgesproken, naar ik

meen terecht. Dat neemt niet weg dat de feiten waarvan men kennisneemt bij de behandeling van zo een zaak de mens achter de strafrechtadvocaat ook treffen.

43. Dit is een tweede voorbeeld waarbij ik een bruggetje kan maken naar mijn loopbaan als meester, dat voor mij tastbaar maakt hoe kwetsbaar de mens achter de meester is wanneer de materiële vrijheid opzettelijk wordt beperkt.

TEGENWOORDIG

44. Inmiddels ben ik dan al 36 jaar in de tijd vooruit gesprongen. En nu spring ik nog eens 43 jaar vooruit. Ik laat het beschrijven van andere voor dit thema relevante ontwikkelingen in die bijna 76 jaren sinds het einde van de oorlog graag aan anderen over. Een meesterlijke beperking, al zeg ik het zelf.
45. Wij leven al een historisch lange periode in schijnbaar ongekend vrije tijden. Toch zijn er duidelijk zichtbare bedreigingen voor de vrijheid. Ik zou de meer evidente dictaturen of schijndemocratieën kunnen noemen die per definitie onvrijheid meebrengen, zoals Belarus, Hong Kong, Rusland of Turkije. Ik zou kunnen refereren aan de opkomst van populistische politieke bewegingen over de hele wereld, zoals in Hongarije, die er een nare (en rare) interpretatie van vrijheid op nahouden. Ik noem echter een andere aanval op de vrijheid, die juist ons meesters aangaat.
46. In een land niet ver hier vandaan vindt al jaren een gestructureerde aanval plaats op de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht door een democratisch gekozen, conservatieve regering. Ook het OM en de advocatuur hebben fors te lijden onder het klimaat dat daar inmiddels heerst. Dat land is Polen en het is net als wij lid van de EU.
47. In oktober 2015 won de PiS-partij de verkiezingen en behaalde een meerderheid in de Sejm, de Poolse Tweede Kamer. In die tijd verliep ook de ambtstermijn van drie rechters van het Constitutionele Hof. Conform de wet benoemde de oude Sejm hun opvolgers. De president van Polen, van de PiS-partij, weigerde hen te beëdigen zodat zij niet in functie konden treden.
In november 2015 werd door de nieuwe Sejm, de Senaat en de president binnen een week een wetswijziging aangenomen betreffende het Constitutionele Hof, waarbij vijf posten binnen dat Hof werden ingevuld en de ambtstermijn van de president en vice-president verstreken werd verklaard. De benoeming van de drie rechters door de vorige Sejm werd ongeldig verklaard.²⁰
48. Met een reeks van nieuwe wetten werd vervolgens de gehele structuur en de onafhankelijkheid van de rechtspraak aangetast: van het Constitutionele Hof, de Hoge Raad, de lagere gerechten, de Nationale Raad voor de Rechterlijke Macht (NRRM), het OM en het rechterlijk opleidingsinstituut. De Europese Commissie beschrijft het algemene beeld van de situatie in Polen zo, dat de wetgevende en de

²⁰ Rapport '2000 dagen wetteloosheid', van het Initiatief Vrije Rechters

uitvoerende macht systematisch in staat zijn gesteld tot politieke inmenging in de samenstelling, macht, het bestuur en het functioneren van het justitieel apparaat.²¹

49. De President van de Hoge Raad van Polen, Malgorzata Gersdorf, verzette zich van meet af aan openlijk tegen de ontwikkelingen en verzocht onder meer het Constitutionele Hof om de hem betreffende wetswijziging in strijd met de Grondwet te verklaren. Bij wet werd vervolgens de pensioenleeftijd van rechters van de Hoge Raad verlaagd. Die regeling trof op de dag van inwerkingtreding 27 (40%) van de 72 raadsheren, waaronder mr. Gersdorf. Haar ambtstermijn liep nog ruim 2 jaar door. Zij, de president van de Hoge Raad, kreeg (net als andere rechters die zich verzetten) naast dit machtsmisbruik tevens te maken met een lastercampagne die door internet-trollen vanuit het ministerie van Justitie werd aangestuurd.
50. Er is met succes geappelleerd bij het Europese Hof van Justitie.²² Mr Gersdorf heeft haar termijn uitgediend. Daarna is zij alsnog vervangen door een president die de PiS-regering is toegedaan.
51. Hier is een parallel te trekken met een geschiedenis die ik eerder vanmiddag beschreef. Hoewel de achtergronden totaal verschillen is de maatregel waarmee een onderdrukkend regime grip op een maatschappij probeert te vestigen of houden vergelijkbaar.
52. Een andere wet schiep de mogelijkheid om rechters, die (uitspraken doen die) de regering niet welgevallig zijn, tuchtrechtelijk te vervolgen (de Muilkorfwet). Er is een tuchtkamer gevormd bij de Hoge Raad, samengesteld uit rechters die worden geselecteerd door de NRRM die inmiddels wordt benoemd door het parlement.
53. Polen is ter zake hiervan conform de inbreukprocedure van art. 258 van het EU-Verdrag eerst aangemaand, daarna formeel verzocht zich aan het EU-recht te houden en na het uitblijven van een adequate reactie voor het Hof van Justitie van de EU gedaagd. Bij wege van voorlopige maatregel werd Polen bij uitspraak van 8 april 2020²³ aangezegd de toepassing van de tuchtwet op te schorten tot in de hoofdzaak uitspraak wordt gedaan, zich te onthouden van het toewijzen van lopende procedures aan rechtsprekende formaties die niet onafhankelijk zijn en de EC op de hoogte te stellen en te houden van in dat verband genomen maatregelen. Daaraan houdt men zich niet.
54. De stand van zaken in de Poolse rechtstaat is inmiddels deplorabel. Daadwerkelijke maatregelen zijn door de EU tot op de dag van vandaag niet genomen. De miljoenen uit Europa blijven binnenkomen en worden door de PiS-partij verdeeld onder regio's waar zij de meerderheid hebben. Zo behoudt PiS populariteit onder een breed gedeelte van het electoraat. Het democratisch proces lijkt daarmee in

²¹ Press release d.d. 20 december 2017, "Rule of Law: European Commission acts to defend judicial independence in Poland";

²² HJEU 24 juni 2019, ECLI:EU:C:2019:531;

²³ HJEU 8 april 2020, ECLI:EU:C:2020:277, zaaknr. C-791/19R;

Polen geen oplossing te bieden, hoewel maatschappelijk breed weerstand wordt geboden. Er zijn massademonstraties en velen trachten op wettige wijze de maatregelen aan te vechten. Ook Nederlandse rechters hebben steun betuigd en meegelopen in de “Mars van de 1000 toga’s”. Eén van die rechters is door het IRK te Amsterdam succesvol gewraakt, toen zij zitting nam in de Overleveringskamer waar een zestal EAB’s uit Polen werden behandeld.²⁴ Die stap neemt een Nederlandse overheidsinstantie wel. Aandringen op het stopzetten van Europese subsidies doet Nederland voor zover bekend niet.

55. De Poolse regering negeert alle nationale en internationale uitspraken die haar niet welgevallig zijn. Er gebeurt niet genoeg om de ontwikkelingen te stoppen.
56. In een uitzending van Nieuwsuur van 11 juni jl. riep rechter Pawel Juszczyzyn de EU op om maatregelen te nemen tegen Polen. Hij was geschorst en wordt vervolgd voor zijn openlijk verzet tegen de aanval op de Poolse rechtstaat. Hij wijst er op dat de trage reactie de indruk wekt dat de EU totalitaire regimes tolereert en zei: *“Wij betalen een hoge prijs voor het verdedigen van Europese waarden”*. Inmiddels is hij door zijn rechtbank in Bydgoszcz weer toegelaten tot zijn ambt. Tijdens een bijeenkomst van de NRRM van 28 mei jl. is opgeroepen om de rechters die deze beslissing hebben genomen nu ook tuchtrechtelijk te vervolgen.
57. Rechter Piotr Gacior is door de president van zijn rechtbank in Warschau (aangesteld door de NRRM) gedegradeerd naar een lagere positie, nadat hij de NRRM in de rechtszaal had bekritiseerd. Diezelfde Raad stelt een tuchtrechtelijk onderzoek naar hem in vanwege zijn deelname aan een door de Associatie van Poolse Rechters iustitia georganiseerd protest tegen de schorsing van rechters Juszczyzyn, Igor Tuleya en Beata Morawiec. De officiële reden: hij heeft een zitting uitgesteld om aan het protest te kunnen deelnemen.²⁵
58. Tientallen (plv.) voorzitters bij rechtbanken zijn – vaak per fax - ontslagen en vervangen door regeringsgezinde juristen, die veelal niet voldoende gekwalificeerd zijn voor het voorzitterschap van een rechtbank of kantongerecht. Rechters zijn of worden vervolgd, bestraft, geschorst en/of gedegradeerd. Politici belasteren hen openlijk in de door de regering gecontroleerde media. Onafhankelijke media bestaan er niet veel meer. Op sociale media worden haat- en lastercampagnes gevoerd tegen rechters, officieren en advocaten die zich tegen de ontwikkelingen uitspreken, en tegen mensen die hen steunen. Andere rechters geven er vanwege deze praktijken de brui aan.
59. Polen is een prachtig land met fantastische mensen. Er werken veel respectabele collega’s, rechters en officieren. Zij verdienen en behoeven van de EU meer steun dan zij krijgen. Vrijheid loopt daar concreet gevaar door een aanval op het instituut dat in onafhankelijkheid de beperking van de staatsmacht hoort te controleren. Mr

²⁴ ECLI:NL:RBAMS:2021:1576;

²⁵ Rule of Law in Poland, Engelstalige website waar de situatie in Polen wordt becommentarieerd;

Gersdorf zei bij haar afscheid van de Hoge Raad: *“Ik moet helaas zeggen dat we in de afgelopen 25 jaar de samenleving te weinig hebben bijgebracht dat we voor vrijheid hebben gevochten. En voor scheiding van machten. En we dachten dat iedereen dat begreep. Ik vraag de Europese samenleving om niet alleen naar Polen te kijken als afzonderlijk probleem. Want dat is niet genoeg. Ze moeten beseffen hoe snel je goed functionerende democratische instellingen kapot kan maken met populistische leuzen.”* Dat is een uitspraak die gehoord moet worden.

60. In januari 2021 is haar de Geuzenpenning toegekend voor haar strijd voor het behoud van onafhankelijke rechtspraak. Zij zal die later ontvangen.
61. Het is onaanvaardbaar dat de EU nog geen concrete strafmaatregelen heeft genomen tegen Polen.

TOT BESLUIT

62. U vraagt zich wellicht af of ik niets heb te zeggen over de situatie in Nederland. Jawel. Dan dringt in de eerste plaats de laffe liquidatie van onze confrère Derk Wiersum zich op. Ook hij werd door criminelen uit de weg geruimd omdat hij zich op uitstekende wijze van zijn taak kweet. Ook dat is een aanslag op de vrijheid, op onze democratische rechtstaat, die binnen het bestek van deze rede valt. Deze criminelen behoren tot de onderwereld, niet tot de macht.
63. Zoals in Polen gaat het er bij ons gelukkig niet aan toe. Toch zijn ook hier ontwikkelingen te duiden die een gevaar vormen voor de rechtstaat en daarmee voor de vrijheid van de burger. In 2017 sprak een staatssecretaris van Justitie de woorden: *“Toen heb ik mij toegelegd op de bezuinigingen op de advocatuur. Als je aan een advocaat niet al teveel tijd geeft om aan een verdachte te besteden, dan wordt het ook niet zoveel, die verdediging.”* Ook strategisch gerichte bezuinigingen kunnen de vrijheid aantasten. In Polen zijn het steden en regio’s waarin de oppositie meer aanhang heeft, die minder of geen staatsteun ontvangen.
64. Ook de rechterlijke macht, het OM en de politie moeten met de regering en met Kamerleden in debat over de financiering van hun organisaties. Onder het bestuur van de VVD (ook die partij voert de term ‘vrijheid’ in zijn naam) heeft Justitie fors bezuinigd op alle onderdelen van de strafrechtketen. Ik roep graag op om de beroepsgroepen die verantwoordelijk zijn voor het recht en de rechtstaat het budget toe te kennen dat zij benodigen. Op de instandhouding van de rechtstaat is niet te bezuinigen, zij is een noodzakelijke voorwaarde voor vrijheid. Wij hebben gezien, in de toeslagenaffaire, hoe groot het belang van controle op staatsmacht is en hoeveel moeite het zelfs hier kost om dat te realiseren.
65. Vrijheid is kostbaar en kwetsbaar. Zij heeft te vrezen van vele gevaren. Niet alleen van bezettingsmachten of koloniale bewinden, van criminelen of van populistische sentimenten, maar ook van democratisch gekozen regeringen. Vrijheid is niet vanzelfsprekend. Zij moet gekoesterd en beschermd worden, omdat zij – zoals mr Gersdorf zei – onwaarschijnlijk snel kan worden ingeperkt. Maar er is ook goed

nieuws. Tijdens het voorbereiden en schrijven van deze rede openbaarde zich aan mij een ingenieuze, permanente oplossing voor de bescherming van onze vrijheid. Helaas is er echter geen tijd meer om die met u te delen. Eventueel geïnteresseerden kan ik uiteraard altijd op betalende basis van een lijvig advies voorzien. Zoals ik al zei: op de instandhouding van de rechtstaat is niet te bezuinigen.

66. Het moet nu tot een afronding komen. U bent inmiddels wellicht toe aan een borrel. En anders ik wel. Ik had dan ook niets liever gewild dan u nu een spetterend Sluitingszittingsfeest toe te wensen. Dat is helaas nog niet mogelijk. Daarom wens ik u een geweldige avond, waar u die ook gaat doorbrengen. De gelukkigen die een kaartje hebben bemachtigd voor het diner spreek ik graag daar. Dank voor uw aandacht. Koester uw vrijheid. Geniet ervan met respect voor de vrijheid van anderen. Kom ervoor op wanneer dat nodig is. En steun hen die dat op dit moment al doen indien u daartoe gelegenheid hebt. Zij hebben dat nodig. Zij verdienen dat. Wij verdienen dat allemaal.
67. Ik heb gezegd.